

Alexandra CUNIȚĂ  
Universitatea din București, România

## PLURALITATE, CANTITATE, VALORI SEMANTICE DISCURSIVE

**Résumé:** La présente étude se veut une description éclairante des principales propriétés sémantico-référentielles et morpho-syntaxiques des noms collectifs ainsi qu'un rappel utile de quelques-unes des principales conséquences, au niveau du discours, de la curieuse dualité sémantique qui caractérise cette sous-classe de noms. Au singulier, les lexèmes [+ collectif] se rapprochent de ceux qui dénotent des individus « atomiques », mais ils s'en distinguent toutefois par le fait que les entités qu'ils désignent sont « des entités composées de parties distinctes préalablement constituées, homogènes entre elles, mais autonomes et hétérogènes par rapport au tout », pour reprendre la définition de Nelly Flaux (1999: 472). La plupart d'entre eux peuvent se combiner avec la pluriel, comme les noms [+dénombrables], sans que l'alternance singulier – pluriel entraîne de modification sémantique notable, mais de nombreux lexèmes refusent de se laisser compter. On pourrait croire que, par certaines de leurs propriétés morpho-syntaxiques, les collectifs ressemblent aux noms [+ massif] – noms de matières ou de substances continues –, mais tous ne se combinent pas avec le déterminant partitif *niște*. *Multitudine* ou *infinitate* manquent d'autonomie dans la chaîne parlée: au niveau du GN, ces mots doivent être suivis d'un complément de nom, introduit par la préposition *de*, qui spécifie les membres du groupe; et, dans ce cas-là, les collectifs se transforment d'ordinaire en quantificateurs. Au pôle opposé se situent des noms collectifs comme *haită*, *cireadă*, *brădet*, *muncitorime*, qui précisent par leur sens lexical la nature des individus formant le tout. Ils peuvent donc être employés seuls, sans complément de nom. Si les deux premiers sont tout de même accompagnés d'un tel adjectif, leur sens peut glisser vers le domaine quantitatif. Ces quelques exemples attirent notre attention sur la morphologie des noms collectifs, parmi lesquels on distingue des mots simples comme *familie*, *gloată*, *pădure*, *buchet*, *mănunchi*, *teanc*,..., et des dérivés par suffixation comme *tineret*, *prostime*. Sémantiquement parlant, *teanc* relève de la classe des inanimés, alors que *gloată* ou *prostime*, qui ont un coloris axiologique évident, car ils ont une connotation dépréciative incontestable, présentent tous les deux le trait [+ humain]. Un certain nombre de noms collectifs tels *jerbă*, *turmă*, *haită* peuvent être accompagnés dans le discours par des compléments de nom qui ne respectent pas la règle de la compatibilité sémantique entre nom centre et modifieur. S'il advient que *turmă*, *haită* soient utilisés pour désigner un groupe de personnes, des êtres humains, et non pas des animaux, ils acquièrent tous les deux des connotations négatives. De son côté, *jerbă* peut ne pas

renvoyerau monde végétal, mais à des objets matériels naturels ou fabriqués. Dans de telles situations, les trois lexèmes connaissent des emplois métaphoriques, étant impliqués dans un phénomène de dérivation sémantique; mais *turmă*, *haită* fonctionnent en tant qu'axiologiques négatifs, alors que *jerbă* n'acquiert pas ce même coloris. D'autres noms prototypiques, dont le sémantisme ne comporte pas le trait [+ collectif] peuvent entrer dans l'ensemble des noms collectifs à la suite d'un autre type de dérivation sémantique, notamment par un emploi métonymique. Jusqu'aux noms propres géographiques qui peuvent se transformer en noms collectifs, par exemple dans le discours politique ou dans celui de la presse. Grâce à leur richesse sémantique, due à la dualité évoquée au début de ce résumé, grâce aussi aux effets de sens qu'ils peuvent engendrer, pour la même raison, dans le discours, les noms [+ collectif] sont souvent impliqués dans les stratégies discursives et rhétoriques les plus complexes.

**Mots clés:** noms collectifs, pluriel interne/pluriel externe, dérivation sémantique, métaphore, métonymie.

### 1. Introducere: noțiunea de „pluralitate internă”

În marea majoritate a limbilor cunoscute astăzi, deosebirea relativ ușor de observat în lumea înconjurătoare între unicitatea unei entități percepute într-o situație dată și nonunicitatea ei își găsește un corespondent – nu lipsit de o anumită amprentă culturală – în categoria gramaticală a numărului. În limba română, ca și în latină și în toate celelalte limbi romanice – dar și în multe alte limbi folosite în diverse spații geografice –, opoziția specifică acestei categorii gramaticale se stabilește între doi termeni fundamentali: singular (termenul nemarcat al opoziției) / vs / plural (termenul marcat), și interesează direct două părți de vorbire – substantivul [+ numărabil] sau [+ discret] și pronumele: (*un*) *arin* / (*niște, câțiva, mai mulți*) *arini*; *el, ea* / *ei, ele*, în cazul altor două părți de vorbire – verbul și adjectivul – variația în număr fiind rezultatul unui fenomen de acord între segmente ale lanțului sintagmatic. Româna nu are forme de dual sau de trial, dar nici opoziția singular / vs / plural nu este marcată întotdeauna, căci limba noastră are substantive invariabile, care apar fără nicio modificare în contexte de singular ori de plural identificate prin intermediul determinanților: *acest / acești ochi*, și substantive [-numărabil] „pluralia tantum”, care nu figurează niciodată în contexte de singular: (*aceste*) *funeralii*.

Există însă un grup de substantive care, fără a include liste întregi de unități lexicale, este totuși destul de important, numeric vorbind, și care se caracterizează printr-o stranie dualitate, în măsura în care în conținutul semantic al lexemelor respective unicitatea se combină cu ideea de pluralitate, într-o formă condensată.

Maria l-a privit [ îl = fluturele purpuriu] mult timp, cu aviditate, păstrând doar pentru ea descoperirea asta. Nu i-l arată nici măcar lui Costel, de al cărui braț se agățase ca sănu-i despartă **mulțimea**. (M. Cărtărescu, *Orbitor*, I, 217)

Este vorba despre substantivele colective, unități lexicale pentru care definitorie este ideea de „pluralitate internă” ce constă, în viziunea lingvistului francez Gustave Guillaume[1] (1975 [1919]: 77), în a considera drept

„*unité mentale* certains ensembles de choses dont l’esprit possède une image permanente, quitte à indiquer par le signe de pluriel s[2] qu’à l’intérieur de cette unité mentale il y a plusieurs objets.”

În cazul unor lexeme ca *arhipelag*, *constelație*, *ciurdă*, *familie*, *cohortă*, ..., trăsătura [+ pluralitate] este, prin urmare, prezentă în „matricea semantică a [substantivelor]” (*Gramatica limbii române*, I, 2005: 109).

În plan semantico-referențial, astfel de substantive desemnând ansambluri de elemente discrete permit fie reprezentări cu focalizare pe unitatea „atomică” (Lammert & Lecolle, 2014) pe care o formează elementele constitutive – *brădet*, *lăstăriș*, *pădure*, *arboradă*; *cireadă*, *ciurdă*; *flotilă*; *fanfara militară*, *taraf*–, fie focalizări pe multitudinea elementelor reunite. Reprezentările respective pot avea consecințe în plan sintactic, impunând sau acceptând în discurs – mai cu seamă în discursul oral – tipuri distincte de anaforizare și de acord la distanță:

**Pădurea** și-a câștigat încet-încet tăcerea și, când mișcările s-au împuținat cu totul, s-a auzit fiorul vântului în vârful **brădetului**. (Sadoveanu, în *DLRLC*, I, 273) / \*După ani și ani, oamenii i-au tăiat (**pe toți** = toți copacii) fără milă.

**Echipa** locală a nemulțumit **publicul**. Pe parcursul meciului **i-au** huiduit în mod repetat. / Pe parcursul meciului, **au** huiduit-o în mod repetat.

Multe substantive colective pot funcționa în discurs atât cu valoarea lor lexicală plină, cât și - ca efect al unei anumite sărăciri semantice, care amintește de una dintre trăsăturile specifice procesului de gramaticalizare – într-un rol asemănător celui jucat de cuantificatori:

Așezi snopul cu spicele în sus, să le mai bată soarele până-n spreseară, când vor fi clădite **clăile**. (Stancu, în *DLRLC*, I, 458)

În fundul salonului, o **clăie** de duduci stăteau în cerc pe scaune și jucau ceva. (Hogaș, în *DLRLC*, I, 458)

Dacă în acest ultim caz, trecerea de la sfera inanimatului la sfera umanului se realizează printr-un proces de metaforizare, în alte situații metonimizarea este cea care permite atragerea accidentală a unor substantive [- colectiv] în rândul numelor colective pentru a se face de pildă trimitere la instituții și relații instituționale:

**Camera** a votat în unanimitate[3] această lege de interes public.

Printre substantivele colective care trimit la sfera umanului există unități care conțin în sensul lor lexical o evaluare pozitivă sau negativă a referentului: *elită*, *protipendadă*; *golănime*.

În stradă s-a strâns **golănimea**. Ca la urs. (Sahia, în *DLRLC*, II, 399)

Cu sensul actual de „mulțime (pestriță) de oameni strânși la un loc; buluc, adunătură” (*DEX*, 1998: 426), cuvântul *gloată* este un termen depreciativ.

Astfel de axiologice funcționează în discurs cu un rol argumentativ evident. În următoarele două exemple, naratorul-personaj găsește că, înainte de 1989, indiferent de vârsta lor, cu rare excepții, românii fuseseră aduși / ajunseseră într-o stare de dezumanizare – trădată atât de aspectul lor fizic cât și de comportamentul în viața socială – de necompătimit și de neadmis:

[...] Maria și Costel s-au ridicat fără să se privească [...] și s-au îndreptat, pășind încet și mecanic, ca niște sclavi în lanțuri, în urma zecilor de puștani cu figuri grosolane și fete care doar printinerețe erau atrăgătoare – către ușa deasupra căreia scria cu alb pe un dreptunghi albastru: EȘIRE. [...] numai la trecerea Mariei fluturile s-a desprins, fâlfâind ca o jucărie automată din aripioarele țepene pe deasupra capetelor **turmei** înghesuie-n tunel și a evadat în lumina învârtăjită de-afară. (Cărtărescu, *Orbitor*, I, 216-217)

Un freamăt [...] în partea din față a **cozii** [...] se transmite cuviteza fulgerului [...] făcând **gloată** să se năruie deodată înainte [...]. (Cărtărescu, *Orbitor*, III, 56)

Substantivele colective – care se structurează în grupuri de tip variat, după diferite criterii – au proprietăți sintactice deosebite și funcționează cu multiple valori semantice în discurs.

## **2. Numele colective: delimitarea subclasei, criterii de clasificare, proprietăți semantice și morfo-sintactice**

### *2.1. Subclasa substantivelor colective: probleme de delimitare*

Conform unei păreri destul de răspândite printre specialiști, subclasa substantivelor colective, relativ eterogenă prin structura sa, este mai curând greu de delimitat, pe de o parte, din cauza legăturilor nu tocmai simplu de precizat pe care le are cu pluralul obișnuit al substantivelor comune [+ discret], pe de altă parte, din cauza unor apropieri care pot fi făcute cu alte subclase de substantive, în primul rând cu aceea a numelor [+ masiv] sau [+ continuu]. Această apropiere poate fi ilustrată prin următorul exemplu: dacă adăugăm unui *mănunchi* / *buchet* deflorialt *mănunchi* / *buchet* de același fel, putem obține fie un *mănunchi* / *buchet* mai mare – situație ce ilustrează proprietatea de „referință cumulativă omogenă” (*Gramatica limbii române* I, 2005: 109) pe care o au și numele [+ masiv] sau [+ continuu] de tip *unt*, *apă* –, fie două *mănunchiuri* / *buchete* distincte, ceea ce ar ilustra proprietatea de

„referință cumulativă eterogenă” pe care o au substantivele comune [+discret] sau [-continuu] (Flaux & Van de Velde, 2000: 58).

În plus, pe lista motivelor pentru care persistă o anumită confuzie în delimitarea subclasei colectivelor ar putea fi adăugat faptul că nu toți cercetătorii stabilesc – așa cum fac Nelly Flaux (1999), Nelly Flaux și Danièle Van de Velde (2000) – o distincție clară între lexemele [+colectiv] ce desemnează mulțimi de entități manifestând o coeziune atât de mare, încât pot fi privite ca adevărați indivizi : *familie, trib, clan, ...*, și lexemele al căror denotat este nu un astfel de individ, ci „o colecție deschisă” – neafectată de vreo limitare – sau „o materie discontinuă” (Flaux & Van de Velde, 2000: 59): *veselă, văsărie, lemnărie, argintărie, ...*. Distincția ar trebui totuși făcută, credem, întrucât, dacă există anumite asemănări de comportament în lanțul sintagmatic între cele două serii decuvinte – *X are o numeroasă familie / X nu are familie*, ca și *X are multă veselă. / X nu are veselă*, construcții cu colorit cantitativ / partitiv –, există și deosebiri importante: *Un clan / O familie terorizează orașul*, dar *\*O veselă domină masa împodobită de sărbătoare; un clan de interlopi*, dar *\*o veselă de farfurii*[4]. Caracterul agramatical al ultimului exemplu ne lasă să prevedem refuzul lexemelor ce denotă „colecții deschise” de a funcționa drept cuantificatori: *o pădure de mâini ridicate*, dar *\*un (întreg) mobilier de scrinuri vechi*.

Cercetătorii preocupați de problema delimitării subclasei de substantive [+colectiv] mai semnaleză însă și alte câteva chestiuni delicate rămase încă incomplet lămurite cum ar fi chestiunea raporturilor dintre colective lexicale precum *cuplu, binom, duo* și formula (o) *pereche de* sau cea a locului pe care îl ocupă în raport cu nucleul ansamblului substantive lipsite de autonomie ca (o) *listă de, (un)(lung) șir de*, ca și unele substantive ce trimit la „un referent compozit” – de pildă *tren* – ori la un referent alcătuit din piese separate și neomogene între ele – de pildă *bikini*. Întrebările bănuite își așteaptă încă răspunsul.

## 2.2. Relația întreg – indivizi / elemente care-l compun

Numele [+colectiv], se spune în *Gramatica limbii române* (I, 2005: 109), „reprezintă o subclasă de substantive caracterizate semantic prin referirea la o entitate prezentată ca ansamblu de unități.” Părțile din care se compune de pildă entitatea / ansamblu care face referire un cuvânt precum *buchet* sau *snops* sunt distincte și se pot separa unele de altele până la nivel de individ[5]; constituite anterior, ele sunt „omogene între ele, dar autonome și eterogene față de întreg.” (*id., ibid.*). Se pune astfel problema relației dintre tot și indivizii sau părțile care îl compun: *buchet – floare, constelație – stea, ...*[6]. Pe de o parte, *pădurea* presupune omogenitatea indivizilor – a arborilor sau *copacilor* – care o alcătuiesc, pe de altă parte, se recunoaște autonomia acestora față de întreg: se știe că, dacă o *pădure* nu poate exista

în absența *copacilor*, un *copac* poate exista în absența unei păduri în apropiere ori în jurul său. În plus, întregul poate fi recunoscut ca atare și poate dăinui multă vreme cu identitatea respectivă, în ciuda schimbărilor ce pot surveni la nivelul indivizilor care-l compun: un *trib* își poate păstra identitatea de-a lungul unei perioade nedeterminate de timp, chiar dacă indivizii din care este format – indivizi identificați de cineva la un moment dat – nu pot rămâne mereu aceiași – nici în plan cantitativ, nici în plan calitativ.

Lingvistic vorbind, relația dintre tot și părțile ori indivizii care îl compun este bine pusă în evidență de definițiile lexicografice. Aceste definiții conțin, de exemplu, substantive ca *totalitate*, *grup*, *asociație*, *ansamblu*[7], indispensabile pentru explicarea lexemelor *armată*, *artilerie*, *cireadă*, *roi*, *mafie*, respectiv verbe ca *a ține de*, *a face parte din* – deseori chiar simpla prepoziție *din* –, *a servi în*, urmate de numele colective potrivite, necesare în situația în care se explică denumirile membrilor colectivităților vizate. Uneori, în definiția unui nume de component al unui tip de grup pot apărea chiar mai multe nume colective în cascadă: *ienicer* : „Soldat din *corpul de elită* al vechii infanterii[8]turcești, recrutat la început dintre prizonierii de război, iar mai târziu dintre copiii turciți ai *populațiilor creștine*” (DEX, 1998: 472). Astfel de elemente indispensabile prezente în definițiile lexicografice[9] arată implicit direcția pe care se înscrie, în inventarul lexical al limbii sau în discurs, relația dintre tot și părțile ori indivizii care îl compun.

### 2.3. Criterii de clasificare

Substantivele colective pot fi clasificate pe baza unor criterii variate, dintre care ne vom opri aici numai asupra următoarelor: (i) natura referentului la care trimit; (ii) maniera de grupare a elementelor discrete; (iii) modul de structurare și de analizare a sensului.

(i) În virtutea primului criteriu menționat, substantivele colective – a căror formă le plasează fie printre cuvintele simple, neanalizabile: *cohortă*, *gloată*, *populație*, ..., fie printre cele analizabile, construite cu ajutorul unor sufixe: *frunziș*, *stejăriș*; *stejăriște*, *răriște*; *cuconet*, *tineret*; *tinerime*, *muncitorime*; *coletărie*, ... – pot avea un denotat [+ animat] sau [- animat], cele afectate de trăsătura [+ animat] împărțindu-se între alți doi termeni opuși: [+ uman] și [- uman]. Altfel spus, numele colective trimit la oameni, la animale, la plante, la obiecte [+/- material].

Prezintă trăsătura [+ uman] unități lexicale ca *trib*, *clan*, *comitet*, *mafie*, *cohortă*, *trupă*, *taraf*, *companie*, *pluton*, *tinerime*, *țărănime*, ... În condițiile în care sunt însoțite de determinări, multe alte lexeme – de pildă *ceată*, *familie* (*familie de albine*), *colonie* (*de corali*), *populație* (*de stele*) – pot fi folosite pentru a desemna grupuri de animale sau de entități inanimate ori formează

sintagme cu statut de termeni aparținând unor limbaje specializate[10]. Lexeme ca *cireadă*, *herghelie*,...prezintă trăsăturile [+ animat, -uman]; *roi* poate apărea cu aceste trăsături, când este vorba despre (un) *roi de albine*, dar acceptă și determinări ce includ substantive [-animat]: (un) *roi de stele / asteroizi*. În schimb nume colective precum *aluniș*, *brădet*, *mănunchi*, *snop*, *jerbă*,... prezintă întotdeauna trăsătura [-animat]. Cuvinte ca *pâlc*, *stol* par a fi indiferente la distincția animat, chiar [+ uman] / inanimat. Alte lexeme considerate a fi „subspecificate” (Lammert & Lecolle, 2014): *listă*, *teanc*, *lot* au întotdeauna nevoie de o determinare pentru a li se putea identifica referentul.

(ii) Se lasă organizate după maniera de grupare a elementelor (discrete) componente atât numele colective [+ uman], cât și cele având trăsăturile [+ animat, -uman], respectiv [-animat]. Trebuie precizat însă că, pe când colectivele [+ uman] ilustrează atât maniera de grupare spațială și conjuncturală: *asistență*, *public*, *cortegiu*, cât și – mai ales ! – maniera de grupare funcțională și/sau socială (Lammert & Lecolle, 2014): *juriiu*, *orchestră*, *guvern*; *clan*, *trib*, *mafie*, *sectă*, *rețea*, *vecinătate*,...[11], colectivele [+animat, -uman] ca și cele [-animat] o ilustrează în marea lor majoritate doar pe prima: *buchet*, *pădure*, *frunziș*, *turmă*, *cireadă*.

Desigur, cele mai interesante – în măsura în care permit și exploatarea cea mai variată în discurs – sunt substantivele colective [+ animat, +/- uman]. Acestea se identifică în primul rând prin combinarea cu verbe exprimând o mișcare de adunare la un loc, de reunire – *a se aduna*, *a se strânge*, *a se grupa* –, ori o mișcare inversă de dispersare – *a se despărți*, *a se separa*, *a se împrăști*, *a se risipi* –, dar și cu anumiți adjuncți precum *larg*, *numeros*, *compozit*, *eterogen* (vezi și Pană Dindelegan, coord., 2010: 73):

**Mulțimea/Tineretul** s-a adunat /vs/ s-a împrăștiat.

(**Manifestanții / Tinerii** s-au adunat /vs/ s-au împrăștiat.)

dar:

**\*Manifestantul / Tânărul** s-a adunat / vs/s-a împrăștiat.

Magazinul nostru are o **clientelă** numeroasă/compozită, o largă **clientelă**.

Magazinul nostru are **clienți** numeroși / (?) **\*clienți** compoziți / **\*largi clienți**.

dar:

**\*Magazinul nostru are un client** numeros/compozit/ larg.

Subliniem totodată că substantivele colective [+ uman] pot fi reluate anaforic la distanță printr-un pronume personal de persoana a III-a plural (noncoreferențial), posibilitate ce coexistă cu reluarea printr-un pronume personal de persoana a III-a singular, masculin ori feminin, forme coreferențiale:

**Tribul** acesta trăiește ascuns, departe de lumea civilizată.  
Exploratorii **i**-au găsit cu greu, în inima pădurii tropicale. /  
Exploratorii nu **l**-au putut repera în inima pădurii tropicale.

(iii) Unele dintre substantivele colective sunt lexeme monosemantice: *arboradă, colonadă, făget, frunziș, escadron, tinerime* [12], *ligă*. Foarte multe dintre ele sunt însă înregistrate în dicționarele explicative ca lexeme polisemantice: *puzderie, haită, rețea, colonie, baterie, set*. Chiar dacă nu în toate cazurile, polisemia aceasta poate fi pusă în legătură cu un proces de derivare semantică – bazat uneori pe mecanismul metaforizării, dar cel mai adesea pe mecanismul metonimizării – proces ale cărui rezultate s-au instituționalizat și au ajuns să fie consemnate în dicționare: *puzderie; sală* (*Artiștii au plictisit sala / au ridicat sala în picioare*).

#### 2.4. Proprietăți semantice și morfo-sintactice

Așa cum se afirmă în literatura de specialitate română și franceză, proprietățile morfologice și sintactice ale substantivelor colective se explică strict prin dualitatea semantică ce le definește.

Morfologic vorbind, aceste substantive au un gen gramatical, ca și numele individuale: sunt fie feminine – *pădure, armată, hoardă, bandă, ceată, flotă, flotilă,...* –, fie neutre [13]: *trib, grup, pluton, cârd, mușuroi, aluniș, insectar, teanc,...*, și se combină cu categoria gramaticală a numărului: *o ceată / mai multe cete, un insectar / câteva insectare, un mușuroi / două mușuroaie, un popor / multe popoare,...* [14].

Unii cercetători vorbesc despre echivalența dintre un substantiv colectiv utilizat la singular și un substantiv prototipic utilizat la plural:

Afară s-a adunat **mulțimea**. = Afară s-au adunat **oamenii**. (*Gramatica limbii române*, I, 2005: 112)

Alții – cărora ne raliem și noi – consideră că cele două enunțuri nu sunt cu adevărat echivalente prin reprezentările pe care le oferă. Lexemul *oamenii* poate relua în discurs, printr-o anaforă lexicală, numele colectiv *mulțimea*:

Afară s-a adunat **mulțimea**. **Oamenii** erau nemulțumiți și îngrijorați.

dar semantismul lui nu conține ideea de coeziune care face din substantivul colectiv o unitate de entități atât de strâns legate între ele încât devine posibilă compararea unității cu un „atom”. (Barker, *apud* Lammert & Lecolle, 2014).

În cadrul grupului nominal (GN), substantivele colective se pot combina cu determinanți de tip variat – *acest, orice, nici un: trei echipe, orice echipă, nicio echipă* –, dar nu cu determinantul *niște* cu valoare partitivă: *\*niște*

*echipă, \*niște haită, \*niște aluniș, \*niște snop, \*niște flotă, \*niște trib, \*niște orchestră, \*niște familie*[15]. În ceea ce privește lista adjunctilor care li se pot asocia, se constată că, dacă uneori există compatibilitate între numele colective și modificatorii adjectivali admiși de numele indivizilor ce compun ansamblurile respective: *un instrumentist entuziast – o orchestră entuziastă* –, de multe ori – cu precădere când este vorba despre caracteristici fizice –, o astfel de compatibilitate este inexistentă: *un instrumentist obez – \*o orchestră obeză*. Cât despre relația dintre GN subiect conținând un substantiv [+ colectiv] și predicat, se poate spune că acordul impus acestuia din urmă este unul gramatical, sub forma singularului, când nominale ca *armată, pădure, stol* funcționează cu valoarea lor lexicală plină:

**Armata** noastră [...] este continuatoarea celor mai bune tradiții militare ale poporului român. (DLRLC, I, 126)

și poate fi unul gramatical – la singular – sau unul după înțeles și prin atracție – la singular sau la plural –, când sunt însoțite de un adjunct substantival care le precizează elementele componente, provocând reinterpretarea semantică a colectivelor drept cuantificatori:

**Pădurea** de fagi se isprăvea și marginea ei cotea pe văi. (Sadoveanu, în DLRLC, III, 346)

[...] un **stol** de fete între opt și zece ani [...] se repezără înaintea mea. (Hogaș, în DLRLC, IV, 245)

Un **stol** de grauri se lasă, pieziș, în apropiere. (Gîrleanu, în DLRLC, IV, 245)

### 3. Efecte de sens în discurs

Trăsătura [+ pluralitate] care definește substantivele colective le conferă o remarcabilă disponibilitate pentru exprimarea, în discurs, a unei valori apropiate: cea de cantitate. În virtutea reprezentării specifice: aceea de număr mare de indivizi care compun întregul – și pe care îi identifică determinativul ce însoțește obligatoriu nominalul respectiv în GN –, colectivul *multitudine* este expresia cantității pure, mai exact a cantității mari: *o multitudine de participanți / de cadavre / de trunchiuri de copac / de obstacole / de probleme*, limba nedispunând de un termen care să se situeze la polul opus, adică să redea ideea decantitate mică [17]. Mai potrivit pentru exprimarea cantității „deschise”, chiar „nelimitate” (Flaux & Van de Velde, 2000: 16), este substantivul *infinitate*:

[...] o **infinitate** de stropi izolați vin să se adauge Oltului (Bogza, în DLRLC, II, 516)

O **infinitate** de mici sentimente de cazarmă [...] se frângeaude puterea covârșitoare a realității. (D. Zamfirescu, *id.*, *ibid.*)

Foarte multe substantive colective pot funcționa, la rândul lor, cu valoare cantitativă, însă numai ca urmare a unui proces de metaforizare, ușor de identificat în măsura în care combinația N [+ colectiv] + *de* N – determinativ substantival – încalcă regula compatibilității semantice: *un stol/roi de frunze, un stol de fulgi de nea, roiuri de scânteii, un roi de năluciri*[18].

[...] din dubița venită de la Belgrad a coborât o **armată** decolaboratori ai reporterului. (*Evenimentul zilei*, Nr. 8631, 29 noiembrie 2019, 12)

Printre lexemele care pot fi întrebuințate cu o valoare cantitativă obținută prin declanșarea mecanismului aflat la baza unei figuri de stil ca metafora, unele exprimă o cantitate deschisă: *o grămadă de oaspeți, o grămadă de idei, un morman de vechituri*, altele o cantitate aproximativă închisă (Flaux & Van de Velde, 2000: 16-19): *un grup decopii, un grup de case; o (lungă, întreagă) listă de cumpărături*.

[...] **șirurile** de automobile de pe șosele se scurgeau ca niște viermi nesfârșiți  
[...] (Cărtărescu, *Orbitor*, III, 12)

Lexemele din prima categorie sunt polarizate automat spre hiperbolă, cantitatea superioară mediei normale fiind exprimată fără a fi nevoie de adăugarea unui adjunct ca *mare*: *\*o mare grămadă de bani, \*o mare grămadă de idei, ...* Deremarkat că pot fi utilizate la singular sau la plural – *a avea un morman / mormane de vechituri, a avea o grămadă / grămezi de proiecte* –, fără schimbări radicale de sens, pluralul nefăcând altceva decât să amplifice mărimea cantității; în schimb, aceste colective care, odată implicate în respectivul proces de metaforizare, își pierd valoarea referențială, ajung să aibă o anume valoare descriptivă. Devine evident faptul că metaforizarea se realizează în virtutea unei anume analogii de formă. În realitate, analogia – indiferent de planul pe care s-ar situa – există în cazul fiecărei metafore identificate în cadrul acestei categorii de lexeme [+ colectiv] (Lammert & Lecolle, 2014): o analogie de formă la nivelul ansamblului de indivizi – *o jerbă de aburi / de stele*:

Soldații au încremenit în loc cu armele pe umăr, cu gurile căscatela **jerbade** aburi care zburca forfotind la gura coșului. (Bart, în *DLRLC*, II, 698)

[...] Voi plânge cu **jerbe** de stele. (Beniuc, *id.*, *ibid.*)

Toată **coada** urlă și se zvârcolește. (Cărtărescu, *Orbitor*, III, 60)

sau o analogie observabilă la nivelul elementelor ce compun întregul: *o pădure de mâini ridicate*.

Soarele de septembrie ajunse la amiază, împrăștiind o **puzderie**[19] de aur asupra acelor locuri tihnite. (Sadoveanu, în *DLRLC*, III, 644)

sau o analogie la nivelul comportamentului real ori presupus al indivizilor alcătuind colectivitatea desemnată de numele [+ colectiv]: *o haită de creditori*

sau *haita creditorilor*, o *turmă de gură-cască*, etc. De remarcat că, dacă *turmă de vite* sau *haită de lupi* nu au niciodată o conotație negativă, trecând, prin întrebuintare metaforică, în sfera umanului, funcționează în discurs cu o asemenea conotație.

Lexemele din cea de a doua categorie, cele care exprimă cantitatea aproximativă închisă, sunt colective care, neavând un conținut specificat, sunt lipsite de autonomie: *grup*, *clasă*, *ansamblu*, *șir*, *listă*, *lot*. [20]

Un întreg **lot** de medicamente s-au degradat în acest spațiu umed și neaerisit.

Comparând *un lot de medicamente* cu formularea *un (anumit) număr de medicamente*, putem afirma ca și cercetătoarele Nelly Flaux și Danièle Van de Velde (2000: 19):

« Le groupe pour les individus [...] présente la spécificité d'être une pluralité coalescente, alors que le simple nombre implique seulement la pluralité mais n'exclut pas la dispersion des [éléments dont elle est composée]. »

Coalescența proprie grupului, adică entității colective desemnate de unul sau altul dintre substantivele din lista indicată mai sus conduce la limitarea întregului; în acest sens este tratată valoarea cantitativă a unor substantive colective în termenii cantității aproximative închise.

Un alt fenomen semantic care trebuie semnalat este cel de deschidere spre valoarea de nume [+ colectiv] a unor substantive prototipice, ca urmare a unui proces de derivare semantică de tip metonimic:

**Vestiarul** a decis cine este noul căpitan al echipei.

**Evul mediu** a născocit cruciadele.

Se adună tot **satul** : **bătrânețele** cu sfatul, flăcăimea cu voioșiași muieretul cu zarva. (Delavrancea, în *DLRLC*, I, 222)

**Producția** a găsit imediat desfacere / calea spre inimile cumpărătorilor. [21]

Așa cum arată definițiile lexicografice ale unora dintre cuvintele prezente în exemplele de mai sus: *bătrânețe*, *producție*, respectivul tip de derivare semantică: întrebuintarea metonimică a lexemelor poate duce la apariția unor cazuri de polisemie [22].

Utilizări metonimice cunosc adesea, mai ales în discursul presei, și numele proprii de locuri: toponimele sunt folosite cu referire la totalitatea persoanelor care locuiesc în acele spații geografice:

Cu o lună mai devreme, **Praga** fierbea. (*Evenimentul zilei*, Nr. 8631, 29 noiembrie 2019, 12)

Utilizând acest mecanism, locutorul produce enunțuri mai scurte și în același timp mai percutante. Cu certitudine, nu toți locuitorii orașului Praga sunt implicați, în realitate, în acțiunile descrise de ziarist, dar folosirea

toponimului creează în mintea cititorilor imaginea pluralității unite printr-un elan, o aspirație, o voință comună de a participa la un eveniment de mare importanță, totul proiectat într-un punct unic, un oraș bine cunoscut, chiar cunoscut într-un anume fel cititorilor, de pe harta Europei.

În literatura de specialitate este deseori citat un vers celebru al lui Corneille: « **Rome** n'est plus dans **Rome**, elle est toute où je suis » „**Roma** nu mai este la **Roma**, e toată unde sunt eu”, în care toponimul *Roma* este mai întâi întrebuințat cu sensul colectiv „poporul, locuitorii Romei”, deci are o utilizare metonimică, apoi apare cu sensul propriu „cetatea” (*Dicționar general de științe. Științe ale limbii*, 1997: 451). Metonimia, care prezintă aceeași polarizare – semnalată mai sus – spre polul „cantitate mare” generând o imagine hiperbolică a referentului, contribuie, în această construcție, la realizarea unei figuri de stil – o silepsă – cu rol bine cunoscut în retorică. Exemple de felul:

Niciodată **populația / poporul / regiunea / Chile** nu s-a mobilizat mai prompt pentru a înlătura urmările marelui cutremur.

Întreaga **țară** își observă conducătorul.

ne conving de importanța colectivelor lexicale, ca și a celor rezultate din fenomenul derivării semantice, pentru strategiile retorice.

#### 4. Concluzii

Prezentând o interesantă dualitate, o curioasă asociere între atomicitatea entității globale – apropiată de statutul de individ definit prin limitare și unicitate referențială – și pluralitatea internă, substantivele [+colectiv], fie că sunt colective lexicale, fie că intră în această subclasă în virtutea unor întrebuințări metonimice, ne arată că nu trebuie să confundăm structura lor internă discretă cu un simplu plural. Îmbinând ideea de individ cu cea de colecție, se dovedesc a avea un profund caracter paradoxal, căci lingvistic vorbind, foarte multe dintre ele – mai precis marea majoritate a celor [+ animat] sau [+ uman] – permit atât acordul gramatical la singular, cât și acordul după înțeles, eventual acordul prin atracție, la plural. La nivelul interpretării putem fi surprinși de contradicția între o viziune distributivă și o alta colectivă asupra lumii percepute, pe care ne-o pun sub ochi enunțurile ce conțin astfel de nominale colective. Aspectele semnalate pot fi însă privite și ca o „bogăție semantică” (Lammert & Lecolle, 2014) a substantivelor colective, în măsură să justifice locul pe care-l ocupă în strategiile discursive – și nu e vorba doar de discursul politic, mediatic, literar, ci chiar și de cel cotidian –, precum și funcția lor de „auxiliare retorice” foarte căutate pe tărâmul producțiilor literare, uneori și în discursul politic sau religios.

## NOTE

- [1]. La rândul său, Marc Wilmet (1997: p. 118), care discută despre valoarea articolului nehotărât *un, une* (fără formă de plural de tipul *uns, unes* în franceza modernă) – cu funcție de cuantificator –, vorbește despre un „plural semantic”: « UN livre est un ami => LES livres sont des amis » ; « Un livre est UN ami => Les livres sont DES amis. »
- [2]. Gustave Guillaume șilingviștii care citează astăzi punctul său de vedere se referă la forma de plural *uns, unes* a articolului nehotărât, formă dispărută probabil în secolul al XVI-lea, al căre loc a fost luat de *des* – articol considerat uneori drept nehotărât și partitiv –, dar care mai apare totuși, în franceza actuală, în cazul pronumelor nehotărâte *les uns, les unes ; quelques-uns, quelques-unes*, respectiv *d'aucuns*. Într-o teorie ca aceea a lui Gustave Guillaume (1973 [1964] : p. 44) , în care dualul – *unes narines, unes lunettes* – își găsește locul, ca tip de plural intern, în evoluția limbii franceze, fiindu-i totodată justificată dispariția într-o anumită etapă a istoriei acesteia, este normal ca pluralul – cu bine cunoscutele lui mărci – utilizat inclusiv în momentul de față, să apară ca tip de „plural extern” .
- [3]. De remarcat că acordul gramatical impus de subiectul respectiv predicatul implică alegerea formei verbale de persoana a III-a singular ; prezența expresiei adverbiale în *unanimitate* sugerează însă recunoașterea „pluralității interne” presupuse, în enunțul dat, de nominalul *camera*.
- [4]. Tot Nelly Flaux și Danièle Van de Velde (2000 : 59) atrag atenția asupra faptului că, în cazul numelor de „colecție deschise”, reluarea printr-o anaforă lexicală de tipul\* (*Am admirat mobilierul vechi (al unui conac) ; comodele acelea (sunt de-a dreptul impresionante)*) nu este posibilă, deoarece mobilierul nu poate fi redus la grupul modelordinspațiul dat.
- [5]. Cu privire la concepția curentă despre individ, Nelly Flaux și Danièle Van de Velde (2000 : 57) afirmă : « L'idée d'individu est volontiers attachée à celle d'unicité interne. »
- [6]. De remarcat că, în cazurile în care limba nu dispune de un lexem anume pentru desemnarea individului, se poate oricând folosi un cuvânt „postis” (Lammert & Lecolle, 2014) ca *element, exemplar* sau, în special pentru sfera umanului, *membru: asociație – membru (al asociației), guvern – membru (al guvernului)*.
- [7]. Urmate de denumirea membrilor unor astfel de colectivități.
- [8]. O cascadă de colective de felul *armată – infanterie – corp de elită* (al *infanteriei*) pune în evidență „proprietatea de subansamblu (diviziunea unei entități plurimembre)” (*Gramatica limbii române*, I, 2005: 110) a anumitor nume [+ colectiv].
- [9]. Unele definiții lexicografice scot în relief ideea omogenității entităților componente la nivelul relațiilor lor reciproce: *fir (de)* : „Fiecare dintre elementele [...] care alcătuiesc părul, iarba etc.; *p. ext.* exemplar dintr-o specie de plante erbacee de același fel; (în special) floare dintr-o specie de flori de același fel.” (DEX, 1998: 381). Dar la nivelul exprimării relației de echivalență dintre entitățile componente lucrurile ar putea fi probabil îmbunătățite. Poate că nu este greșită sau exagerată opinia unor cercetătoare ca Marie Lammert și Michelle Lecolle (2014), care declară că o expresie ca (fr.) *de même catégorie /*

- (rom.) *de același fel* nu este suficient de lămuritoare și că o explicație bazată pe opoziția omogen /vs/ eterogen ar avea un caracter operator mai pronunțat.
- [10]. „Unele substantive colective se pot specializa semantic prin utilizare frecventă cu o anumită categorie de membri: *echipă, formație*, fără determinativ, actualizează sensul de grup sportiv, respectiv muzical, dar pot pierde această informație semantică, păstrând-o doar pe aceea de [+ pluralitate] în sintagme de tipul *echipă de cercetători, formație de corali*.” (*Gramatica limbii române*, I, 2005: 110).
- [11]. În cazul unor nume colective ca *teanc, clientelă, magistratură* poate fi invocat un criteriu suplimentar: acela al asemănării din diverse unghiuri de vedere dintre indivizii care alcătuiesc un întreg sau altul.
- [12]. *Bătrânime, bătrânet* sunt monosemantice, căci potrivit DEX(1998: 92), înseamnă doar „mulțime de bătrâni”, dar *bătrânețe* este polisemantic, pentru că desemnează în primul rând o etapă din viața ființelor, mai precis etapa finală a vieții lor, trimițând, în cazul oamenilor, la vârsta înaintată a unei persoane, apoi, prin metonimie, ajunge să desemneze mulțimea oamenilor în vârstă. Luând în discuție, printre altele, cazul cuvântului francez *vieillesse* (*La vieillesse est exigeante.*), Nelly Flaux (1999: 495) afirmă: « [...] il y a passage de la qualité non pas au porteur individuel de la qualité mais à l'ensemble des individus porteurs de la qualité en question: une "métonymie synecdochique" en quelque sorte. ». Vezi și Marie Lammert și Michelle Lecolle (2014).
- [13]. „Caracterul animat al componentelor grupului trece pe planul al doilea și nu contravine specificului de conținut al clasei neutrelui (categoria neutrelor cuprinde, în general, substantive denumind inanimate.” (*Gramatica limbii române*, I, 2005: 111). Lexemul *snop*(/snopi) pare a fi o excepție, fiind singurul nume colectiv care are genul gramatical masculin.
- [14]. Dacă colectivul *lume* are un plural *lumi*, utilizat în anumite limbaje specializate, lexemele *omenire* și *umanitate* nu au forme de „plural extern”.
- [15]. Ceea ce le deosebește de subclasa substantivelor [+ masiv] sau [+ continuu]: *niște lapte / carne / unt / făină / nisip / ciment*,... Nelly Flaux și Danièle Van de Velde (2000: 59) explică respingerea partitivului – în română *niște* – prin faptul că entitățile colective sunt discontinue, adică nominalele care le desemnează cunosc alternanța singular / plural, pe când partitivul suspendă respectiva opoziție. Pe de altă parte, lexeme denotând „colecții deschise” nu pot fi coocurente cu determinanți cantitativi de tipul numeralelor cardinale: *\*patru văsării, (?)\* (a se întoarce de la vânătoare cu) zece vânători*.
- [16]. „Prezența articolului definit întărește statutul substantivului colectiv ca centru de grup [...] pe când prin asocierea cu articolul nedefinit sediminuează calitatea substantivală a colectivului în favoarea celei de cuantificator.” (*Gramatica limbii române*, I, 2005: 113). Ca centru al GN subiect, substantivul colectiv – la singular – impune ușor predicatului acordul la persoana a III-a singular. Când în GN subiect centrul grupului tinde să devină – deși nu este la nominativ – nominalul implicat în construcția determinativului, lăsându-i colectivului mai degrabă rolul de cuantificator, este foarte probabil să apară în forma predicatului un acord – cu înțelesul sau prin atracție – la persoana a III-a plural sau singular: *Calul mă aștepta la scară, lângă pâlcul de salcâmi care străjuia casa.* (Sadoveanu, în DLRLC, III, 436)

- Mulțime* de corăbii cu pânzele-nvălite / Stau, umbre uriașe, fantasme neclintite / Pe luciul Bosfor. (Alecsandri, în DLRLC, III, 142)
- O *echipă* de muncitori a înaintat pe punțile de lemn. (Sahia, în DLRLC, II, 194)
- [17]. Nelly Flaux și Danièle Van de Velde (2000: 16) conchid chiar că, pe tărâmul mijloacelor de exprimare a cantității pure în general, există un dezechilibru în favoarea hiperbolei.
- [18]. În raport cu *un roi de lăcuste*.
- [19]. *Puzderie*, al cărui prim denotat este „Resturi lemnoase care cad din tulpina cânepii sau inului la meligare și scărmanare”, al doilea denotat fiind „Cantitate mare de praf, gunoaie mărunte, stropi de ploaie, fulgi” (DLRLC, III, 644), se utilizează la singular sau la plural:  
*Nourii se grămădeau și se zbăteau ca niște site uriașe sub carese învolbura vântul cu șfichiuri de ger, spulberând puzderiile.* (Sadoveanu, în DLRLC, III, 644)  
 Analogia se simte nu numai când lexemul – cu valoare de colectiv obținută prin derivare semantică – este utilizat într-o comparație propriu-zisă:  
*În juru-i roiau [...] țânțarii, puzderie, cu zumzet ascuțit.* (Dumitriu, *id.*, *ibid.*)  
 ci și când apare, în postură de adjunct cantitativ, lângă substantivul centru al grupului nominal subiect:  
*O puzderie de copii și-au întins nesigure mâini după faldurilerochiei.* (Anghel, *id.*, *ibid.*)  
 Ba chiar persistă, cel puțin într-o anumită măsură, în expresia *a face, a se face puzderie*, care înseamnă „a (se) sfărâma, a (se) zdrobi, a (se) face praf; a (se) distruge, a (se) nimici cu totul” (DLRLC, III, 644; DEX, 1998: 876):  
*Prin crăpătura vizierii / Crunt se scrutează cavalerii /*  
*Și se reped, se fac puzderii / Sub ochii lui Madelaine.* (Cărtărescu, *Levantul*, 63)
- [20]. Este vorba despre nume generale de grupuri sau colectivități.
- [21]. Nelly Flaux (1999: 497), care menționează ca tip de metonimie folosirea unui nume de activitate pentru a desemna produsele acelei activități – « *pour ensemble d'objets produits ou vendus* » –, precizează că cea care a atras pentru prima dată atenția asupra acestui tip de metonimie a fost Andrée Borillo (1996).
- [22]. « En synchronie, on peut dire que la dérivation [sémantique] met en lumière une "facette" particulière d'un objet: sa facette "spatiale", "collective" "institutionnelle". (Lammert & Lecolle, 2014: 221).

## BIBLIOGRAFIE

- Barker, Chris (1992). "Group terms in English: representing groups as atoms", *Journal of Semantics*, 9, p. 69-93.
- Borillo, Andrée (1996). « Statut et mode d'interprétation des noms collectifs », in Guimier, Claude (éd.), *Cotexte et calcul du sens*, Caen, Presses universitaires de Caen.
- Flaux, Nelly (1999). « À propos des noms collectifs », *Revue de linguistique romane*, Tome 63, N<sup>os</sup> 251-252, p. 471-502.
- Flaux, Nelly & Van de Velde, Danièle (2000). *Les noms en français: esquisse de classement*. Paris, Ophrys.

- Guillaume, Gustave (1973 [1964]). *Langage et science du langage*, Troisième édition, Paris – Québec, Librairie A.-G. Nizet – Presses de l'Université Laval.
- Guillaume, Gustave (1975 [1919]). *Le problème de l'article et sa solution dans la langue française*. Paris – Québec, Librairie A.-G. Nizet – Les Presses de l'Université Laval.
- Guțu Romalo, Valeria (coord.) (2005). *Gramatica limbii române. I. Cuvântul*. București, Editura Academiei Române.
- Kleiber, Georges (1994). *Nominales. Essais de sémantique référentielle*. Paris, A. Colin.
- Kleiber, Georges (1999). *Problèmes de sémantique, la polysémie en questions*. Villeneuve d'Ascq, Presses Universitaires du Septentrion.
- Lammert, Marie (2010). *Sémantique et cognition : les noms collectifs*. Genève, Droz.
- Lammert, Marie & Lecolle, Michelle (2014). « Les noms collectifs en français, une vue d'ensemble », *Cahiers de Lexicologie*, 105 (2), p.203-222 (consultat on line, <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-01237999>, pe 21.11. 2019 / 10.12.2019)
- Până Dindelegan, Gabriela (coord.) (2010). *Gramatica de bază a limbii române*. București, Univers Enciclopedic Gold.
- Schnedecker, Catherine (2003). « Les uns... une pluralité „singulière” », *Langages*, n° 151, p. 87-104.
- Wilmet, Marc (1997). *Grammaire critique du Français*. Louvain-la-Neuve, Duculot.

## DICȚIONARE

- Macrea, Dimitrie, Petrovici, Emil (dir.) (1955-1957). *DLRLC. Dicționarul limbii române literare contemporane*, I-IV. București, Editura Academiei Române.
- Coteanu, Ion, Seche, Luiza, Seche, Mircea (coord.) (1998). *DEX. Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a. București, Univers Enciclopedic.
- Bidu-Vrânceanu, Angela et al. (1997). *Dicționar general de științe. Științe ale limbii*, București, Editura Științifică.

## IZVOARE

- Cărtărescu, Mircea, *Orbitor*, vol. I – *Aripa stângă*. (2014 [1996]). Vol. III – *Aripă dreaptă*. (2014 [2007]). București, Humanitas.
- Cărtărescu, Mircea, *Levantul* (2014 [1998]). București, Humanitas.
- EVZ. *Evenimentul zilei*, Nr. 8631, 29 noiembrie 2019.